

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 739-755.
Geliş Tarihi-Received: 27.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 12.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1195233

Türkçede Tutunmuş Sözcükler ve Ekler

Clinging Words and Suffixes in Turkish

Arzu YIKILMAZ*

Öz

Yazılı metinlerden takip edilerek varlığı bilinen, bugüne göre “eski” ya da “ilk” sözcükler ve ekler zaman içinde çeşitli değişimlere uğrarlar ya da zaman çizgisinde varlıklarını sürdüremez olup kullanımdan düşerler. Bazı sözcükler ve ekler ise kimi yerlerde tutunarak günümüz Türkçesinde varlıklarını sürdürmeye devam ederler. Türkoloji çalışmalarında bu tip sözcükler ve ekler “fossil” ve “saklandı” terimleri ile yer bulur. Bu yazıda “Tutunmuş” terimi teklif edilmektedir. “Tutunmuş” sıfatıyla adlandırılarak ele alınan bu tür sözcük ve eklerin tutunma yollarından biri, sözün eke veya ekin söze (gramatikal yapıya) tutunuşu sayesinde. Başka bir yolu, sözün anlam genişlemesi veya daralmasıyla tutunuşudur. Bir diğer yolu olan başka söze tutunuşları ise, türküler ve şarkılar, meşhur yaygın şiirler, atasözleri, deyimler gibi edebî türler sayesinde olur. Bunlar, sözün ve ekin tutunup kalma ve kendini koruma yollarıdır. Bu tip sözcükler ve ekler kalıplaşan ifadelerde standartlaşıp; hatta klişeleşip süreklilik ve yaygınlık kazanırlar. Sürekli tekrar edilmeleri de o sözcük ve eki orada hem korur, hem devamını sağlar, hem de yaygınlaştırır. Bu sözcükler ve ekler kendi döneminde kullanıldığı biçimi ve anlamı ile yaşarlar; bunun dışında günümüz Türkçesinde bilinmez ve yaygın şekilde kullanılmazlar. Bu yazıda bahsedilen yollarla “tutunmuş” şekilde günümüzde yaşamaya devam eden; fakat standart Türkçede kullanımdan düşmüş sözcükler ve ekler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tutunmuş sözcükler, tutunmuş ekler, standart Türkçe, dil kalıpları, edebî metinler.

Abstract

The “old” or “first” words and suffixes, whose existence is known by following the written texts, undergo various changes over time or can not survive in the timeline and fall out of use. Some words and suffixes continue to exist in the general language by clinging to some places. In Turkology studies, such words and suffixes are found with the terms “Fossil” and “Protected”. In this article, the term “Clinging” is proposed. One of the ways of attachment of such words and affixes, which are handled with the adjective “clinging”, is through the attachment of the word to the affix or the affix to the word (grammatical structure). Another way is to get hold of the word by expansion or contraction of meaning. Their clinging to words, which is another way, is thanks to literary genres such as folk songs and songs, famous popular poems, proverbs and idioms. These are ways of sticking to the word and attachment and protecting oneself. Such words and suffixes become standardized in stereotyped expressions; they even become stereotyped and gain continuity and prevalence. Constant repetition of that word and that suffix both preserves, maintains and disseminates it there. These words and suffixes live in the form and meaning of their time; other than that,

* Dr. Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bayburt/Türkiye, e-posta: arzuyikilmaz1@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8228-9597.

they are not known in the general language and are not widely used. Continuing to live today, “clinging” to the ways mentioned in this article; but the words and suffixes that have fallen out of use in the general language have been examined.

Keywords: Attached words, clinging words, clinging suffixes, standard Turkish, literary texts.

Giriş

Dil, insan gibi canlıdır. İnsan gibi dil de varlığını sürdürme ve yok olma açısından birbirine benzer. Yazılı metinlerden takip edilerek varlığı bilinen bugüne göre “eski” ya da “ilk” sözcükler ve ekler zaman çizgisinde varlık sürdüremez olurlar. Bir başka deyişle, bazı sözcükler ve ekler zamana dayanamaz ve kullanımdan düşerler. Fakat bazı sözcükler ve ekler, kimi yerlerde tutunarak dilde varlıklarını sürdürürler. Tutundukları bazı ekler ve başka sözcüklerle kurdukları bağlantılarla, anlam genişlemesi veya daralmasıyla ve edebî türler içinde varlıklarını korumuş olurlar. Bu yüzden de eski biçimler, ilk kullanımlar varlıklarını tam olarak kaybetmemiş olarak tutundukları yerde varlıklarını sürdürürler. Aşağıda numaralandırılarak başlıklar halinde örnekleriyle ayrıntılı olarak incelenecek olan bu yollardan biri sözün eklerle ya da ekin sözcüğe (gramatikal yapıya) tutunuşu, dilin kendi içindeki ses ve anlam değişim, gelişim süreçleri içinde olur. Başka bir yol, anlam genişlemesi veya daralmasıyla olur. Diğer yol ise türküler ve şarkılar, meşhur yaygın şiirler, atasözleri ve deyimler gibi edebî türler sayesinde olur. Bunlar, sözün tutunup kalma ve kendini koruma yollarındandır. Çünkü o türküde, o şarkıda, o şiirde, o atasözünde, o deyimde; o anlam genişlemesi ve daralması sırasında veya o gramatikal yapı içinde kalıplaşan ifadelerde standartlaşmış hatta klişeleşmiş süreklilik ve yaygınlık kazanır. Sürekli tekrar edilmeleri de o sözcüğü orada hem korur hem devamını sağlar, hem de yaygınlaştırır.

Bilindiği gibi; türküler, şarkılar, şiirler, atasözleri, deyimler kendi içinde kuralı olan metinlerdir ve bu kurallarla standartlaşır. Diğer bir deyişle, klişeleşirler. Kendi kuralları çerçevesinde standartlaşan metinler kendi kuralları ile standartlaşırken, içindeki sözcükler orada bir bütünlüğe kavuşurlar. Buna bağlı olarak bazı sözcükler, türküler, şarkılar, şiirler, atasözleri, deyimler içindeki kullanımlara tutunarak korunma, süreklileşme ve yaygınlaşma imkânına kavuşurlar. Zamana dayanamayan sözcüklerin kendini çok nadiren de olsa gösterdikleri yerler buralardır. Bu tip kalıp kullanımların sık ve sürekli tekrarı onları koruyarak varlıklarını göstermeye devam etmelerine olanak sağlar. Genel kullanımdan düşmüş; fakat varlıklarını tespit edebildiğimiz bu sözcükler için bu yazıda “Tutunmuş Sözcükler ve Ekler” ifadesi uygun görülmüştür.

Neden “Tutunmuş Sözcükler”?

Bazı edebî tür ve gramatikal yapıların içinde yaşamaya devam eden biçimbirimler için neden “Tutunmuş” terimini düşündüğümüzü tartışmak istiyoruz¹.

“Tutunmuş Sözcükler ve Ekler”deki “tutunma” eylemi bir sözün başka bir yapıya tutunarak yaşamaya devam ettiği olgusunu daha anlamlı ifade ettiği söylenebilir. Çünkü sözcükler, sözlüklerde bağımsız durumlarıyla yer alırken, metinlerde birlikte kullanıldıkları sözcüklerle anlamsal ve yapısal ilişkiye girerler ve birbirlerinin anlam alanlarında yaşamaya devam ederler. Eklerle kalıplaşarak yaşamaya devam eden sözcükler, sözlüklerdeki anlamlarının yanı sıra kalıplaştıkları eklerle de yeni anlam oluştururlar. Bu oluşturulan yeni anlam alanında o söz ve ek, yeni anlamıyla yaşarken günümüz Türkçesinde sözlük anlamıyla artık kullanılmaz. Görülmektedir ki o söz, o eke ya da o ek o sözcüğe tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

¹ Gülcan Çolak’ın “fossil” (2017), Ali Akar’ın “saklantı” (2018, 52-31) terimini kullandığı ve “arkaik” teriminin de varlığı tespit edilmiştir.

Atasözü, deyim, türküler, şarkılar ve şiirlerde olduğu gibi bazı edebî tür metinleri içinde yaşamaya devam eden sözler ve ekler de vardır. Bu sözlerin ve eklerin kullanıldığı tarihî zamanlarda oluşan edebî türlerde yer alan bazı sözler ve ekler zamanla günümüz Türkçesinden düşse de, bu standart yapılarda (atasözü, deyim, türküler, şarkılar ve şiirler), yapının bir parçası olarak yaşamaya devam ederler. İşte bu süreçte söz veya ek, edebî türlere tutunarak yaşamaya devam ettiği için bu tür sözleri ifade etmek üzere “Tutunmuş Sözler” ve “Tutunmuş Ekler” terimini teklif ediyoruz.

1. Gramatikal Yapıya “Tutunmuş Sözler”

Bir eke veya söze tutunarak yaşamaya devam eden biçimbirimler vardır. Bunlar, gramatikal yapının olduğu zamanlardaki anlamlarını koruyarak varlıklarını sürdürürler. Kısacası, “Tutunmuş Sözler”den bazıları eklere, bazıları da başka sözlere tutunmuşlardır.

1.1. Eke “Tutunmuş Sözler”

Günümüz Türkçesinde yaşamayan ve güncel sözlüklerde bulunmayan bazı sözlerin özgün anlamlarını koruyarak anlam genişlemesine uğrayarak ve bir eke tutunmak suretiyle yaşamaya devam ettiği görülür.

ög +süz > öksüz “annesi ölmüş”

Eski Türkçeden beri bilinen kök biçim *ög* “anne” (ED, 1972, s. 99) sözü günümüz Türkçesinde bilinmez ve kullanılmazken, *-süz* (Ergin, 1993, s. 151-152) olumsuz isimden isim/sıfat yapım ekine tutunarak *öksüz* < *ög-süz* (ED, 1972, s. 116) biçiminde ve “annesiz, annesi ölmüş” anlamıyla bugün kullanılmaktadır. Ayrıca “öksüz” haliyle bir anlam genişlemesine uğrayarak sadece “anne”si değil “hem annesi hem babası ölmüş olan” (TS, 2005, 1535) anlamıyla dilde varlığını sürdürmeye devam ettirmektedir. Tarama Sözlüğü’nde *kül öksüzi* kullanımının “hem anası hem babası olmayan” anlamında kullanıldığı kaydedilmiştir (TarS.-IV, 1996, s. 2769). Burada da “öksüz” sözünün Arapça ‘tüm, bütün, hepsi, tamamı’ anlamındaki *küll* ك (Wehr, 1976, s. 1113) ile birlikte kullanımıyla bu anlamın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun yanında *kül öksüzi* > *Gülöksüz* biçimiyle ve anlam daralmasıyla bir soyadında yaşamaktadır. Bu “2.2. Özel Adlara Tutunan Sözler” başlığı altında yer almaktadır. Buradan görüleceği gibi, eke tutunarak yaşayan bir söz, aynı zamanda anlam yönüyle de farklı yönleriyle değerlendirilebilmektedir.

tün ‘gece’

Eski Türkçeden beri “gece” anlamıyla bilinen *tün* (ED, 1972, s. 513) sözü bugün genel kullanımda yer almazken, *+e-* isimden fiil yapım ekine tutunarak *tüne-* (ED, 1972, s. 516) biçimi ve “kuşlar, kanatlı evcil hayvanlar, uyumak için bir dala veya sırığa konmak” (TS, 2005, s. 2019) anlamıyla; bu biçimiyle *-k* fiilden isim yapım ekine tutunarak *tünek* biçimi ve “kuş, tavuk, horoz vb.nin üzerinde tünekledikleri dal veya sırık” anlamıyla, ve yine bu biçimiyle *+lik* isimden isim yapım ekine tutunarak *tüneklik* biçimi ve “tünenen yer” (TS, 2005, s. 2019) anlamıyla bugün genel kullanımda görülmektedir.

Bu söz Eski Anadolu Türkçesi döneminde sözbaşı *t->d-* değişimi ile “dün” biçimiyle ve yine “gece” anlamıyla görülmektedir. Bu sözün bu dönemde *d-*’li biçimiyle çeşitli gramatikal yapılara tutunarak yaşadığı kaydedilmiştir (TarS.-II, 1995, s. 1312-1324).

“tün” sözünün bugün Anadolu ağızlarında hem “tün” hem de “dün” fonetiğiyle bir eke tutunarak ve ayrıca deyimleşerek yaşamaya devam ettiği görülür. Örnekleri: *tünek* “geceleyecek yer; ev”; *tünek dutmak* “ev bark, barınacak bir yer edinmek” (DS-X, 1978, s. 4011); *tünlemek* “gecelemek”; *tünne kalkmak* “erken kalkmak” (DS-X, 1978, 4012); *dünek* (I)

“1. Ev. 2. Geceleyecek, yatacak yer. 3. Yatak” (DS-IV, 1969, s. 1630-1631); *dünek (II)/düneklik* “1. Kümes. 2. Tünek. 3. Kekliklerin toplu olarak bulunduğu yer”; *dünemek (I)* “1. Barınmak. 2. Uyumak. 3. Kümes hayvanları tünemek”; *dünemek (II)* “Üzerinden bir gece geçmek” (DS-IV, 1969, s. 1631).

otacı “hekim, doktor”

Eski Türkçe “bitki, ilaç” anlamıyla bilinen *ot* (ED, 1972, s. 34) Eski Anadolu Türkçesi döneminde “1. Baharat. 2. İlaç. 2. Kokulu tohumlar” anlamıyla *ot (II)* (TarS.-V, 1996, s. 3019) sözü bugün günümüz Türkçesinde bu anlamıyla kullanılmamaktadır.

Türev biçimi olan ve Eski Türkçede “hekim” anlamındaki *otçı/otaçı* (ED, 1972, s. 44), Eski Anadolu Türkçesi döneminde de “hekim, tabip; attar” anlamında kullanılmış olan *otacı/otcu* (TarS.-V, 1996, s. 3028) biçiminin günümüzde de +cı isimden isim yapım ekine tutunarak *otacı* (TS, 2005, s. 1518) biçiminde ve “hekim, doktor; eczacı” anlamlarıyla yaşamakta olduğu görülür. Genel kullanımda “otacı” sözü yaygın olmasa da, ağızlarda *otacı/otçu* (DS-IX, 1977, s. 3292) şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. Bu söz bugün bitkisel içerikli bir şampuan markasında² yaşatılmaktadır.

1.2. Bir Söze “Tutunmuş Ekler”

Bazı eklerin zamanla kullanımdan düşmüş olduğu bilinir; ama çok az da olsa bazı eklerin de söze veya edebî metnin yapısına tutunarak yaşadığı görülür.

-sal/-sel eki

Moğolca olan aitlik-benzerlik bildiren *-sal/-sel* eki her ne kadar Farsça nispet î’si yerine Öz-Türkçecilik akımının etkisiyle 20. yüzyılın ortasından beri kullanılmaktaysa da, bu ek genel Türkçede “kumsal” ve “uysal” (Timurtaş, 1979, s. 13) sözlerinde “kum” ve “uy” sözlere tutunarak yaşamıştır ve yaşamaya devam etmektedir.

Günümüz Türkçesinde *-sal/-sel* ekinin yaygın olarak kullanılmasının yanı sıra, bazı “arkaik” eklerin Anadolu ağızlarında kimi sözlere tutunarak yaşadığı görülür. Ali Akar, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eski Bir Sıfat-fiil Kalıntısı -cı” başlıklı makalesinde işlediği -cı eki de örnek verilebilir (Akar, 2008, s. 1-6).

2. Anlam Genişlemesi veya Daralmasıyla “Tutunmuş Sözcükler”

Bazı sözcükler tarihî Türkçedeki anlamları ile değil de genişleyerek veya daralarak kazandıkları yeni anlamlar ile günümüz Türkçesinde tutunarak yaşamaya devam etmişlerdir.

2.1. Genel Sözlere “Tutunmuş Sözcükler”

Genel ad/söz, genelleşen bilgi de demektir. Dolayısıyla bu başlık atındaki sözcükler “anlam genişlemesi”ni ifade etmektedir.

karı

Eski Türkçeden beri bilinen sözün, “yaşlanmak, ihtiyarlamak” anlamıyla *karı-fiilin* (ED, 1972, s. 645) ve “yaşlı, yaşlı kadın veya erkek” (ED, 1972, s. 644)³ anlamıyla *karı* isminin “yaşlılık” ifade ettiği günümüzde bilinmese de, bugün sözün sadece isim hali ve “Bir erkeğin evlendiği eş” (TS, 2005, s. 1086)’i belirtmek üzere kullanıldığı görülür. Bunun yanı sıra “karı-koca” ikilemesinde “eş” anlamıyla yer alır.

² <https://otaci.com/urun-kategori/sampuan/> [erişim tarihi 15.09.2022].

³ Sözün türevleri şöyledir: *karıla-1* ‘yaşlı saymak, ihtiyar bulmak’ (ED, 1972, s. 659), *karızan* ‘elden ayakta düşmüş yaşlı adam’ (ED, 1972, s. 665), *karılık* ‘yaşlılık, ihtiyarlık’ (ED, 1972, s. 659), *karıt-* ‘karıtmak, yaşlandırmak, ihtiyarlatmak’ (ED, 1972, s. 649).

koca

Günümüzde *koca-* fiil biçimi ve “yaşı ilerlemek, yaşlanmak” (TS, 2005, s. 1193) anlamı az da olsa kullanılsa da; asıl olarak “Bir kadının evlenmiş olduğu eş” (TS, 2005, s. 1192) anlamındaki isim halinin kullanımı daha yaygındır.

kara-kol

Türkçe Sözlük'te *karakol* “1. Güvenliği sağlamakla görevli kimselerin bulunduğu konut. 2. Huzuru ve güvenliği sağlamak için hükümete bağlı her türlü silahlı kuvvet, kol, devriye” (TS, 2005, s. 1077) şeklinde tanımlanır.

Aslında “karakol” sözü “kara” ve “kol” olmak üzere iki sözden oluşmaktadır. İlk söz, *karamak* fiilidir ve Eski Türkçeden beri “bakmak; göz ile taramak; gözetlemek” anlamlarıyla bilinir (ED, 1972, s. 645). Sözü türevlerinden bazıları *karağ/ karğu* “gözetleme kulesi” (ED, 192, s. 652-653), *karaksız* “gözsüz, kör” (ED, 1972, s. 657) şeklindedir.

Türkçeden birçok farklı dile geçmiş⁴ olan bu söz bugün Tatar-Kıpçak grubunda “bakmak, seyretmek; gözetlemek” anlamlarıyla hâlâ yaşamaktadır (TTS, 1997, s. 137). Fakat bugün Türkiye Türkçesinde “bakmak; göz ile taramak, gözetlemek” anlamlarıyla *karamak* fiili bilinmez, çünkü genel kullanımdan düşmüştür ve sadece ikinci söz olan “kol” sözüne tutunarak ve birlikte “gözleme, göz ile tarama, gözetleme yeri, gözetleme birliği” anlamlarıyla günümüz Türkçesinde “karakol” sözünde yaşar.

Burada “kara+kol” birleşik sözüdeki ikinci söz olan “kol” sözü insan uzvu olan “kol” olmayıp; “birlik, topluluk, takım; güç” anlamındaki “kol” sözüdür. Günümüz Türkçesinde “güvenliği sağlayan birlik” anlamındaki “kol” sözü de bilinmemekte ve kullanılmamaktadır. Bu söz, “karakol” ve aşağıda ele alınacak olan “kolluk kuvvetleri” ya da “kolluk güçleri” ile “kolordu” şeklinde kullanılan tamlamalarda yaşamaya devam etmektedir. Ayrıca deyim olarak kullanılan “kol gezmek” ise “güvenlik amacıyla dolaşmak” anlamıyla kullanılır (TS, 2005, s. 1077). Bir de Plevne Marşı'nda⁵ “*Osman Paşa'nın kolunda/ beş bin top birden patladı*” dizesinde geçen “kol” sözünün şiir yapısına tutunarak “askerî birlik” anlamıyla yaşamaya devam ettiği görülür.

Kısaca, ayrı ayrı olan bu iki söz birleşerek yeni bir anlam alanı oluşturmuşlar ve bu anlam alanında birbirine tutunarak da yaşamaya devam etmektedirler. Yani, “kara” ve “kol” beraber bir standart yapı ve anlam özelliği kazanarak günümüz Türkçesinde varlığını sürdürmektedir.

kolluk kuvvetleri/ kolluk güçleri

Günümüzde günümüz Türkçesinde “kolluk kuvvetleri” ya da “kolluk güçleri” ile “kolordu” tamlamalarında yaşamaya devam eden “kol” sözü, “güvenliği sağlayan birlik; topluluk: polis, jandarma, asker” (TS, s. 2005, 1197) anlamını koruyarak, “kara+kol” birleşik sözünde olduğu gibi, varlığını günümüz Türkçesinde güncel olarak sürdürmektedir.

beylik tabanca

“Beylik” sözünün “devlet” anlamına (TS, 2005, s. 256) gelmesi ve “tabanca”nın da “devlet görevine aitlik bildirmek üzere “beylik” sözüyle birlikte kullanılması günümüz Türkçesinde yer almaktadır. Burada “tabanca” gibi önemli bir savaş aletinin sadece

⁴ Günay Karaağaç, bu sözün *Far., Ur., Ar., Rus., Erm., Mac., Rom., Çek., Bul., Srp., Arn., Mak., Yun.* olmak üzere pek çok dile de verildiğini belirtir (TVS, 2008, s. 204).

⁵<https://www.google.com/search?q=plevne+mar%C5%9F%C4%B1&aq=plevne+mar%C5%9F%C4%B1&aqs=chrome..69i57j0i271.5358j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> [Erişim tarihi: 13.09.2022]

“devlet”e ait bir görevde ve “devlet”in belirlediği şartlarda kullanılabileceğini belirtmek üzere bu biçimde bir tamlama yapılmış olabilir.

“Beylik laf/söz” klişeleşmiş ve “çok sık kullanıldığı için etkisini kaybetmiş söz” anlamına gelen deyimde yaşamaya devam eden “beylik” sözünün de “devlet” anlamında ve “devletin standart ve otoriter tavrını gösteren sözleri”ni ifade etmek üzere kullanıldığı söylenebilir.

Görüldüğü gibi, bu iki örnekte de “beylik” sözü, “devlet” anlamına yakın bir söz olarak kullanılmakta; ancak günümüz Türkçesinde bu anlamda yer almamakta olup “tabanca” ve “laf/söz” sözlerine tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

tırıs ve rahvan

Atın yürüyüşünü tanımlamak üzere kullanılan “tırıs” ve “rahvan” sözleri, atın yürüyüşünü tanımlamaktadır, fakat günümüz Türkçesinde kullanımdan düşmüştür, bugün sadece iki deyimde kullanılır. Bunlardan “tırıs” sözü, “Vız gelir tırıs gider.” deyimine (Devellioğlu, 1980, s. 155); “rahvan” sözü ise, “Koy g*tüne rahvan gitsin.” deyimine tutunarak günümüzde argo dilde yaşamaya devam eder.

2.2. Özel Adlara Tutunmuş Sözcükler

Günümüz Türkçesinde kullanımdan düşmüş bazı sözcüklerin insan adı ve soyadlarında yaşadığı görülmektedir. “Özel”leşen ad, aynı zamanda “anlamın daralması” demektir.

Bu tür örneklerde görüleceği gibi, ad ve soyad verildiği dönemlerde, ailenin kültürel birikimi ve bu birikimi ada veya soyada aktarmaları önemli rol oynamış olsa gerektir.

Özel ad ve soyadlarına başka örnekler de elbette verilebilir. Şimdilik bu örneklerle yetindik.

cinuçen “üstün, gâlip, zafer kazanmış”

Sadece Cinuçen Tanrıkörür (d. 1938- ö. 2000)’un adında yaşamakta olan “cinuçen” sözcüğü arkaik bir Türkçe sözcük olup Cinuçen Tanrıkörür’a⁶ ad verilinceye kadar Türkçede yaygın olarak kullanılmamaktaydı ve hala kullanılmaktadır. Yani sözcük özel bir ada tutunarak yaşamaktadır.

toktamış

Eski Türkçeden beri bilinen “durmak, beklemek” anlamındaki *tokta-* (ED, 1972, s. 518) fiiline gelen *-miş* sıfat-fiil ekiyle “durmuş; bir yere yerleşmiş” demek olan “toktamış” sözcüğü genel kullanımdan düşse de, özel ad ya da soyadlarına tutunarak varlık göstermektedir. Örneğin, Bilim adamı Toktamış Ateş (d. 1944- ö. 2013)’in adına tutunarak yaşamaktadır.

külöksüz

Yukarıda “kül öksüz” kullanımıyla ilgili bilgi verilmişti. Günümüz bürokrat ve siyasetçilerinden Yiğit Gülöksüz (d. 1936-...)'ün soyadı, günümüz Türkçesinde kullanımdan düşmüş olan “kül öksüz” ifadesinin sözcüğü *k->g-* değişimiyle yaşamaya devam ettiği görülmektedir.

od “ateş”

⁶ Bu adın verilmiş hikayesi için; <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanrikorur-cinucen> ve Yağmur Tunalı'nın “Gittiler” kitabının 177. sayfalarına bakılabilir.

Türkçede bilinen en eski sözlerden biri de “ateş” anlamındaki *od* sözü genel kullanımdan düşmüştür; fakat özel ad ya da soyadlara tutunarak yaşadığı görülür. Örneğin, siyasetçi ve bürokrat Cevat Odyakmaz (d. 1919- ö. 2017)’in soyadında yaşıyor. Yani burada söz, bir soyadına tutunarak yaşamaktadır.

kangı ‘hangi’

Eski Anadolu Türkçesinde bir soru zarfı olarak bilinen “kangı” sözü günümüzde bu fonetik kullanılmamaktadır; ancak bugün tiyatro sanatçısı İrfan Kangı⁷ (d. 1976-...)'nın soyadına tutunarak yaşadığı görülür.

3. Edebî Türlerle “Tutunmuş Gramatikal Unsurlar ve Sözler”

Sözler ve ekler günümüz Türkçesinde yaşamasalar da kullanıldıkları zamanda kazandıkları anlamlarıyla bir edebî türde yer almışlarsa ve bu edebî tür yaygınlaşıp süreklileştiyse, kullanımdan düşmüş olan o söz, edebî türün söz yapısının bir parçası olarak yaşamaya devam eder.

3.1. Türkü-şarkılara ve Şiirlere “Tutunmuş Gramatikal Unsurlar ve Sözler”

Edebî türlerden türkü-şarkılar ve şiirlerden bazılarında, metnin oluştuğu dönemde günümüz Türkçesinde olan ve o günkü fonetik ve anlamlarıyla metinlerde yer alan; ancak günümüzde kullanılmayan ekler ve sözler vardır.

3.1.1. Türkü-şarkılara “Tutunmuş Gramatikal Unsurlar ve Sözler”

Edebî türlerin en yaygınlarından birisi olan türkü ve şarkılarda çok az da olsa günümüzde kullanılmayan bazı gramatikal unsurların ve bazı sözlerin yer aldığı görülür.

3.1.1.1. Türkülere “Tutunmuş Gramatikal Unsurlar”

Şimdilik türkülerde yer alan gramatikal unsurlardan birkaç örnek bulunabilmektedir. Geniş bir çalışma yapıldığında bu sayının ve çeşitliliğin artacağı muhakkaktır.

Ekler

-uben/ -üben zarf-fiil eki

Türkülerde tutunmuş ekler örnek, -(y)Up zarf-fiil ekinin genişlemiş şekliyle Eski Anadolu Türkçesindeki karakteristik biçimi olan *-uben/ -üben* (Gülsevin, 1997, s. 133) biçiminin bugün, Erzincan yöresine ait “Vardım Hind eline kumaş getirdim”⁸ türküsündeki kullanımınıdır. Türkünün,

“Eline aluben sazlar istersin”⁹

dizesinde geçen *-uben/ -üben* zarf-fiil ekinin, bugün bu şeklinin genel kullanımdan düşmüş olmasına rağmen, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bu ekin, bu türküye tutunarak varlığını koruduğu görülmektedir. Yani genel kullanımda olmayan ve bilinmeyen bu ek, türkü metnine tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

-cak/-cek “-e kadar”

Eski Anadolu Türkçesinde zarf türünde sözler yapan *-cak/-cek* ekinin (Gülsevin, 2011, s. 115) Yozgat-Akdağmağdeni’ne ait “Eğdim kavak dalını”¹⁰ türküsünde

“Bir kötüye düşersen/ ahretece-ölenece yanarım”

⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0rfan_Kang%C4%B1 [Erişim tarihi: 13.09.2022].

⁸ https://www.youtube.com/watch?v=Tyaf0Dv8i_0 [Erişim tarihi: 13.09.2022].

⁹ https://www.turkuler.com/sozler/turku_vardim_hint_eline_kumas_getirdim.html [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹⁰ <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=10448> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

dizesinde ekin *-k* sonesinin düşürülerek *-ce* biçiminde bugün de var oluşunu bu türküye ve türkünün ezgisine tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

Yardımcı Fiil

bar-/ba- "-e üzere olmak"

Günümüzde kullanılmayan; ancak eski bir yardımcı fiil olan ve Batı Anadolu bölgesinde varlığını sürdüren *bar-* (Akar, 2013, s. 152) Denizli yöresine ait "Zobalarında kuru da meşe yanıyor efem" türküsünde

"Gar mı yağıpba/ yağıpba Yarengümenin dağına efem"¹¹

dizesinde Batı Anadolu ağızlarının yaygın özelliği olan sözsonunda *-r* düşmesiyle *ba-* biçimiyle bugün varlığını sürdürmekte olduğu görülür. Burada *-()p* zarf-fiiline gelen *ba-* yardımcı fiilinin genel kullanımdan düşmüş olmasına rağmen, bu türküye tutunarak varlığını koruduğu görülmektedir.

3.1.1.2. Türkülere "Tutunmuş Sözler"

Türküler, aslında birer şiir metni olup ezgili özellikleriyle bir müzikolojik olguyu gösterirler ve hem yaygınlık hem de süreklilikleriyle birer kültür taşıyıcısıdır. Pek çok kültürel özellik türküler aracılığıyla yüzyıllardan beri günümüze gelmektedir. Türkülerin taşıyıcısı olduğu dil unsurları da bulunmaktadır ve "Tutunmuş Sözler" taşınan kültür unsurlarından biridir. Bu durumda bulunan "Tutunmuş Sözler" gerek şiir, gerek türkü ve gerekse şarkının yapısına tutunarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

katı "pek, çok, pek çok"

Tarihî dönemlerde "pek, çok, pek çok" anlamlarıyla kullanılan, fakat bugün günümüz Türkçesinde kullanılmayan "katı" sözü, pek çok edebî kişilik tarafından manzum metinlerde kullanılmıştır. Örneğin, Pir Sultan Abdal (16. yy.)'dan kalma birkaç türküde görülür. Bir örneği,

"Pir Sultan'ım katı yüksek uçarsın"¹²

dizesinde bu anlamıyla bulunur.

Bir başka örneği, Karacaoğlan (17. yy.)'ın Koşma'sında,

"Katı yükseklerden uçucu olma"¹³

dizesinde görülür.

Bu durumda bu söz, kendi yüzyılının fonetik ve semantik özelliğini yansıtır şekilde şiir ve türküye tutunarak varlığını sürdürür.

kirmânî kılıç

Günümüzde günümüz Türkçesinde kullanılmayan "kirmânî" sözünün bir kılıç türü olarak Dadaloğlu (18. yy.)'nın

"Belimizde kılıcımız kirmanî"¹⁴

dizesinde varlığını sürdürdüğü görülür.

¹¹ <https://www.youtube.com/watch?v=AbPUPKJK1oc> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹² <https://www.antoloji.com/derdim-coktur-siiri/> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹³ <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/karaca-oglan> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=SalYjFHtas8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

Burada “kılıç” sözüne sıfat olan “kirmâni” sözünün, İran’ın güneyinde yer alan Kirmân şehrinde kaynaklandığı tarihî bilgilere dayanılarak öğrenilir (Duman, 2021, s. 19).

temren

Orta Türkçeden beri varlığı bilinen; ancak günümüzde günümüz Türkçesinde kullanılmayan ve “ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri demir” anlamına gelen “temren” (Eren, 1999, s. 401) sözünün bugün hâlâ o dönemin fonetiğiyle Dadaloğlu (18. yy.)’nun

“Taşı deler mızrağımın temreni”¹⁵

dizesinde yer aldığı görülür.

Bu söz, bu şiir ve ezgili formuna tutunarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

değirmi “yuvarlak”

Günümüz Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılmayıp Anadolu ağızlarında rastlanan ve “yuvarlak” anlamındaki (TS, 2005, s. 485) “değirmi” sözü, yaygın metinler olan türkülerden birine tutunarak yaşamaya devam eder.

“Hayatları değirmi/ Şu gelen yar değil mi?”¹⁶ (Urfa)

dizesinde bu sözün türküye tutunmuş bir şekilde yaşamaya devam ettiği görülür.

rastık

Tarihî dönemlerde bir makyaj malzemesi olarak yaygın bir şekilde kullanılan, ancak zamanla terk edilen “rastık”, makyaj malzemesinin gündemden düşmesiyle söz biçimiyle günümüz Türkçesinde de yaygınlığını kaybetmiştir. Bu söz birkaç türkü ve şarkıya tutunarak varlığını sürdürmektedir. Bazı örnekleri şunlardır:

“Kaşlarında rastık/ Name ile küstük”¹⁷ (Ankara)

“Ne de güzel kaşların var/ Rastık sürmek ister Osman Aga”¹⁸ (Trakya)

“Kaşları senden rastığı benden”¹⁹ (Manisa)

dizelerinde ezgiye tutunarak yaşamaya devam etmekte olduğu görülür.

“Rastık çekerek Mahmure yastık dikerek Mahmure

Yaşar yuvada kuş gibi sek sek sekerek Mahmure”²⁰

“Mahmure” adlı şarkının bestesiyle birlikte yaşamaktadır.

muhannet ‘alçak, korkak, namert’

Arapça “muhannes” sözünün halk ağzında dönüşmüş şekli olan “muhannet” (TS, 2005, s. 1415) günümüz Türkçesinde yaygın değildir. Türkülerde halk ağzındaki biçimiyle geçen bu sözün türkülerde tutunarak yaşadığı görülmektedir. Halk ağzı özelliklerini yansıttığı için değişik yörelerden derlenen 32 türküde geçmesi dikkati çeker.

“Di yörü yörü de muhannet gelin”²¹ (Malatya)

¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=SalYjFHtas8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹⁶ <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=589> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=3DdgsSjAHz8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=QCedz6BkBpY> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=c7pfnuHgZSk> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=Z5PsA5NYSoy> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²¹ <https://www.youtube.com/watch?v=jDXS8IqJgcA> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

“Gitti gelmez ol muhannet”²² (Erzurum)

“Beni muhannete muhtaç eyleme/ Eğer muhannete muhtaç eylersen/ Yedi deryalarda sır eyle beni/ Muhannetin suyu tersine akar/ Aktığı yerleri sel olup yıkar”²³ (Erzincan)

dizelerinde ezgili söylenişe tutunarak kalan bu söz böylelikle yaşamaya devam etmektedir.

Anadolu ağızlarında *muhannet* “korkak, kadın yaratılışlı adam” (DS.-IX, 1977, s. 3217) ve *muhanet, muhanat* “el, yabancı; inatçı” (DS.-IX, 1977, s. 3216) biçim ve anlamlarıyla kullanılmaktadır.

“Muhannet” sözünün tutunarak yaşamaya devam ettiği türkülerin iç, doğu ve güney-doğu, Akdeniz, Ege bölgelerinde yaygın olduğu görülmektedir. Bu da bize sözün vaktiyle Anadolu’nun hangi coğrafyasında kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

uğrun uğrun ‘gizli gizli’

Eski Türkçede *oğın* “hırsız” (ED, 1972, s. 90) kökünden kaynaklanıp Eski Anadolu Türkçesinde “uğrun uğrun/ uğrun uğrun” (uğrunu uğrunu /üğrünü üğrünü) biçimleriyle bulunan bu söz günümüz Türkçesinde kullanılmayıp bazı Anadolu ağızlarında yer aldığı şekliyle bazı türkülerde tutunarak aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi yaşamaya devam etmektedir:

“Yar yitirdim uğrun uğrun ararım”²⁴ (Karaisalı-Adana)

“Eşim eşim gel gel/ uğrun uğrun gel gel”²⁵ (Silifke-Mersin)

“uğrunu uğrunu/ üğrünü üğrünü/ üğrünü üğrünü gelir dereden”²⁶ (Şarkışla-Sivas)

Edebî dilde “uğrunu uğrunu” biçiminde de kullanılan bu ikileme Sivas ağızında “üğrünü üğrünü/ üğrünü üğrünü” fonetiğiyle kullanılmaktadır.

İkileme şeklinde kullanılan ve “gizli gizli” anlamındaki “uğrun uğrun” sözünün tutunarak yaşamaya devam ettiği türkülerin İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde yaygın olduğunun görülmesi, bu sözün vaktiyle hangi Anadolu ağızlarında kullanıldığını da göstermesi bakımından önemlidir.

yol “kez, kere, defa”

Eski Türkçede “kez, kere, defa” anlamıyla bilinen ve Kültigin Yazıtı kuzey yüzü 4. satırında “Biş yolu sünüşdümüz: Beş kez savaştık.” (Tekin, 1998, s. 50) örneğinde bu anlamıyla kullanılan “yol” sözü günümüz Türkçesinde kullanımdan düşmüştür, ancak bazı Anadolu ağızlarında “yol” ve hattâ “yon” biçimleriyle yaşamaya devam etmektedir (DS.-XI, 1979, s. 4288-4293) ve o yörenin ağızını yansıtan bazı türkülerde bu söz kullanılmaktadır.

Örneğin, sözleri ve bestesi Neşet Ertaş (d. 1938- ö.2012)’a ait²⁷ Kırşehir yöresi türküsü olan “Köprüden geçti gelin”²⁸ türküsünün

²² <https://www.youtube.com/watch?v=8khOTpOWFm8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²³ <https://www.youtube.com/watch?v=aXDCr9atpFc> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=as2YQcql0h0> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²⁵ <https://www.dailymotion.com/video/x5b0v0v> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²⁶ https://www.youtube.com/watch?v=3eSi_966fok [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²⁷ https://www.turkuler.com/sozler/turku_kopruden_gecti_gelin.html [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²⁸ <https://www.dailymotion.com/video/x3n3md8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

“Eğil bir yol öpeyim”

dizesinde türkünün müzikalitesine de tutunarak yaşamaya devam ettiği görülür.

çile- “bülbülün şakıması”

Günümüz Türkçesinde *çile-* fiili “bülbülün şakıması” (TS, 2005, s. 437) anlamıyla bilinirse de sözleri Vecdi Gönül’e ait muhayyer makamındaki bir şarkısında,

“Çile bülbülüm çile”²⁹

dizesinde besteye tutunarak yaşamaktadır.

fino fes “bir tür fes”

“Kalıplanmış fes” türü olan “fino fes”teki “fino” sözü sadece bir İstanbul türküsünde

“Havada turna sesi var/ yârimin fino fesi var”³⁰

dizesine ve ezgisine tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

3.2. Şiirlere “Tutunmuş Gramatikal Unsurlar ve Sözler”

3.2.1. Şiirlere “Tutunmuş Gramatikal Unsurlar”

Bazı ekler metnin yazıldığı dönemdeki haliyle metinde yer alırlar. Bu tür ekler, metnin şiirsel etkisi sebebiyle yaygınlaşırlar ve süreklileşirler.

Ek

Yapılan tespit çalışmalarında sadece *-madın/-medin* zarf-fiil ekinin şiire tutunarak yaşadığı görülmüştür. Yapılacak çalışmalarla bu tür eklerin sayısının ve türünün artması beklenir.

***-madın/-medin* eki**

Yaygın şiirlere tutunmuş ekler vardır. Buna örnek, Süleyman Çelebi’ye ait Mevlid’de geçen

“Çok alametler belürdi gelmedin”

dizesinde geçen *-madın/-medin* zarf-fiil ekidir. Halk arasında çok tekrar edilen edebî metinlerden biri olan Mevlid’in bu dizesindeki bu ekin günümüzde ses benzerliği ile ve anolojik olarak *-madan/-meden*’e dönüşmek suretiyle günümüzde bazı mevlid-hanlar tarafından “gelmeden” şeklinde okunduğu ve internet ortamında bulunan bazı metinlerde de “gelmeden” şeklinde yazıldığı³¹ görülür. Oysa eski şekli *-matın/ -matı* şeklinde olan bu ekin Eski Anadolu Türkçesinde *-madın/-medin* biçiminde olduğu bilinir (Gülsevin, 1997, s. 127). Ayrıca *-madın/-medin* şeklindeki zarf yapan bu ek, kafiye gereği de böyle olmalıdır. Mevlid okuyanlar çoklukla da aslına uygun şekilde “gelmedin” olarak okur. Buna göre, günümüzde yaşamayan, bilinmeyen, kullanılmayan bu ekin, metnin yazıldığı dönemin orijinal kullanım şekliyle bugün yaşamaya devam ettiği görülür. Yani bugün genel kullanımda olmayan ve bilinmeyen bu ek, şiir metnine tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

3.2.2. Şiirlere “Tutunmuş Sözler”

Yunus Emre (14. yy.), Karacaoğlan (17. yy.), Pir Sultan Abdal (16. yy.) ve benzeri kişilere ait ferdî edebiyat ürünlerinde geçen sözler, kendi dönemlerinde günümüz

²⁹ <https://sarkilarnotalar.blogspot.com/2011/05/cile-bulbulum-cile.html> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=HMfvRCIIIJ0> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

³¹ <https://www.kadinveaile.com/mevlid-i-serif-veladet-bahri/> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

Türkçesinin fonetik ve semantik özelliklerini yansıtarak metinlere girmişlerdir. Bu tür metinlerin hem yaygınlaşması hem de süreklilişmesi ile bu metinlerin yapısına tutunan sözcükler günümüz Türkçesinde düştükleri dönemlerde de bu metinlere tutunarak yaşamaya devam ederler.

tün “gece”

Eke “Tutunmuş Sözcükler” başlığı altında da ele alındığı gibi, “gece” anlamındaki “tün” sözcüğü şiire tutunmuş haliyle Yunus Emre’nin şiirlerinde yer almaktadır.

Eski Türkçede *tün* biçimiyle görülen (ED, 1972, s. 513) bu sözcük, Eski Anadolu Türkçesi döneminde *dün* biçimindedir ve Yunus Emre’nin şiirlerinden

“Ben yanaram dün ü günü/ Bana seni gerek seni”

dizesinde (Tatçı, 1990, s. 311) görüldüğü gibi aynı anlamla ve *dün* fonetik biçimiyle yer alır.

mâhî

Farsça “balık” anlamına gelen ve Türkçe Sözlük’te yer almayan bu sözcük, günümüz Türkçesinde de kullanılmamakta; sadece Taşlıcalı Yahyâ Bey (16. yy.)’in

“O mâhîler ki deryâ içredür deryâyı bilmezler”

dizesinde bir özdeyiş özelliğiyle yaşamaktadır. Bu sözcüğün özdeyiş özelliğine tutunarak sadece bu dizelerde yaşamaya devam etmektedir.

İzmihlâl “yok oluş, yıkılma, çökme”

Arapça kökenli “yok oluş, yıkılma, çökme” (TS, 2005, s. 1010) anlamlarına gelen bu sözcük, bugün genel kullanımdan düşmüş olsa da, sadece İstiklâl Marşı’nda,

“Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl”

dizesinde Marş’ın gücüne tutunarak varlığını devam ettirmektedir.

köy-/köyün- “yanmak”

Bazı Anadolu ağızlarında³² kullanılan, ancak günümüz Türkçesinde kullanılmayan “köy-/köyün-” sözcüğü, Yunus Emre’de

“Bu dünyada bir nesneye yanar içim göynür özüm

Yiğit iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi”

(Tatçı, 1990, s. 168) örneğinde görülür.

Aşık Fakir (d.1867- ö.1932)’in şiirinde geçen

“Bir kor oldu göyünüyor özümde”

dizesinde bu sözcük, “gövünüyor ve görülüyor”³³ varyantlarıyla da olsa türkü metnine tutunarak yaşamaktadır.

yaşın yaşın “gizli gizli”

Eski Türkçede “saklamak, gizlemek” anlamındaki *yaş-* (ED, 1972, s. 976) fiil kökünden kaynaklanan “yaşın yaşın” ikilemesinde bulunan sözcük günümüz Türkçesinde

³²Anadolu ağızlarında kullanılmaktadır: *göğnü-* (I)/*goyünmek/göğünmek* (II) *gönmek/gönümek/ göynümek* (II)/*göyünmek* ‘Yanacak derecede ısınmak, hafif sararmak’, *göğnüük* (I) ‘Az yanmış, ateş karşısında renk değiştirmiş kumaş.’ *göğnüüksü/göğnüüğü/göğnüüğü* (II) ‘Yanık kokusu (DS-VI, 1972, s. 2132) *köyünmek/ köymek* (II) ‘Yanmak, kavrulmak, kararmak’ (DS-VIII, 1975, s. 2984).

³³ https://www.turkuler.com/sozler/turku_tabib_sen_elleme_benim_yarami.html [Erişim tarihi: 13.09.2022].

kullanılmayıp, sadece Isparta ağzında *yaşın-* biçimiyle ve “yaşmak örtünmek” anlamıyla görülür. Yunus Emre (14. yy.)’nin

“Saçun çözüp benim için yaşın yaşın ağlar mısın”

dizesinde (Tatçı, 1990, s. 218) şiir metnine tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

kangı “hangi” ?

Eski Türkçe **ka* soru köküne dayanan (Gabain, 2000, s. 151) *kangı* sözü günümüz Türkçesinde bu fonetiğiyle genel kullanımdan düşmüştür; fakat 18. yüzyılda Nedim’in

“Bir elde gül bir elde câm geldin sakiyâ

Kangısın alsam gülü yâhud ki câmu yâ seni”

dizesinde yer almış ve bu şiirin süreklilişmesiyle yaşamaya devam etmektedir.

katı/ kati “pek, çok, pek çok”

Tarihî dönemlerde “pek, çok, pek çok” anlamlarıyla kullanılan, fakat bugün günümüz Türkçesinde bu anlamıyla kullanılmayan “katı” sözünü, Süleyman Çelebi (15. yy.)’nin Mevlid’inde

“Susadım gayet hararetten kati

Sundular bir cam dolusu şerbeti”

dizesinde bu anlamıyla kullanıldığı ve günümüzde de bu metin aracılığı ile varlığını sürdürdüğü görülür.

baş “yara”

Uygur Türkçesinden beri “yara” anlamıyla kullanılan *baş* sözü (Gabain, 2000, s. 266) günümüzde bu anlamı ile yaygın olarak bilinmemekte ve kullanılmaktadır. Bu sözün Yunus Emre (14. yy.)’nin

“Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı”

dizesinde (Tatçı, 1990, s. 81) bu anlamıyla kullanıldığı görülür.

Nedim (18. yy.)’in Gazel’inde

“Serimde yine bir dâğ-ı heves bağrımda bâşım var”

dizesinde geçen “bağrı baş”ın “bağır yarası” anlamıyla kullanıldığı görülür. Burada söz bu anlamıyla ve bu şiir metni sayesinde yaşamaya devam etmektedir.

kül öksüz

Eke “Tutunmuş Sözler” ve Özel adlara “Tutunmuş Sözler” başlıkları altında üzerinde durulan “kül öksüz” sözünün şiir metnine tutunarak yaşadığı 17. yüzyıl şairi Riyâzî’nin şu beytinde görülmektedir:

“Yârün hevâ-yı tâb-ı izârıyla gül yüzi/ Bülbül gibi semenderi itdi kül öksüzi”

(Yârin yanağının parlaklığının isteğiyle, gül yüzü, bülbül gibi semenderi de öksüz ve yetim bıraktı.) (Açıkgöz, 1991, s. 228).

3.3. Atasözleri ve Deyimlere “Tutunmuş Sözler”

Genel kullanımdan düşmüş, ancak atasözlerinin yapısına tutunarak yaşamaya devam eden sözler vardır. Bunlar atasözünün oluştuğu dönemdeki anlamlarıyla yaşamaya devam ederlerse de sözlük anlamları itibariyle günümüz Türkçesinde kullanılmaz.

3.3.1. Atasözlerine “Tutunmuş Sözcükler”

Ak akçe kara gün içindir.

Bu atasözünde para yerine kullanılan “akçe” sözcüğü vaktiyle kullanılmışsa da daha sonra para birimi olarak para, kuruş, lira kullanılmaya başlandıktan sonra günümüz Türkçesinden düşmüş, bu atasözünde sözlük anlamıyla yaşamaya devam etmektedir.

3.3.2. Deyimlere “Tutunmuş Sözcükler”

Atasözlerinde olduğu gibi genel kullanımdan düşmüş, ancak deyimlerin yapı ve anlamına tutunarak yaşamaya devam eden sözcükler vardır. Bunlar deyimlerin oluştuğu dönemdeki anlamlarıyla yaşamaya devam ederlerse de sözlük anlamları itibarıyla günümüz Türkçesinde kullanılmaz.

Akçeli işler

Akçe para birimi günümüz Türkçesinde kullanılmamaktadır. Oysa bu sözün para kazanma amaçlı yapılan işlerle hiçbir karşılık beklemeden yapılan işleri ayırmak amacıyla kullanılan “akçeli işler” deyiminde kullanıldığı görülmektedir.

Arşın

“Halep oradaysa arşın burada” deyimindeki “arşın” sözcüğü genel olarak 68 cm’yi gösteren bir ölçü birimidir. Günümüzde kullanılmayan bu ölçü birimi sadece bu deyimde yaşayarak varlığını devam ettirmektedir.

Okka

“Okkalı laf” “okka” sözcüğü Arapça “vukıyye/vukye” sözünden ses değişimine uğramış ve 1.282 kg’a karşılık kullanılmış bir ağırlık ölçüsüdür. Günümüzde kullanılmayan bu ağırlık birimi sadece bu deyimde yaşayarak varlığını devam ettirmektedir.

Dimyat

“Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak” deyimindeki “Dimyat” şehri Mısır’da Akdeniz kıyısında bir şehir olup vaktiyle pirinciyle meşhurmüş ki Türk insanının günlük dilinde yer almıştır. Ancak zamanla Dimyat’ın ekonomik değerini kaybetmesiyle ve bu şehir adı coğrafi ad olarak kullanılmamakta olduğundan dolayı günlük dilden düşmüştür; fakat sadece bu deyimde yaşamaya devam etmektedir.

Goy goyculuk yapmak

Eski İstanbul’da bazı dilenci grupları, ellerinde değişik kaplar ile dolaşarak dilencilik yaparlardı ve halkın kaplarına bir şeyler koymasını istemek amacıyla “Goy goy... Goy babam goy!...” diye dilenirlermiş. “Boşa konuşmak ve dedikodu yapmak” gibi anlam taşıyan bu deyimdeki “Goy goy...” ifadesi anlam değişimiyle bu deyimde yaşamaya devam etmektedir.

Sürmeyi gözünden çekmek

“Kimseye bir şey hissettirmeden bir şey yapmak” anlamına gelen “sürmeyi gözünden çekmek” deyimini mecaz anlamıyla “hırsızlıkta mâhir olmak” (Kubbealtı, 2008, s. 2919) ifade etmektedir.

Ayrıca bu deyimde geçen “sürme” sözcüğü, “göze çekilen sürme” değil, “bir tür kereste”dir (Parlatır, 2014, s. 1544; Çağbayır, 2017, s. 1509) ve “sürmeyi gözünden çekmek” deyimini burada “kereste istifindeki diğer keresteleri oynatmadan istiften bir ‘sürme/kereste’yi çekmek” anlamında bu deyimde yaşamaktadır.

Sonuç

Dillerde bazı sözlerin zamanla günümüz Türkçesinde kullanımdan düşmesinin yanı sıra o sözlerin dillerde başka yapılar tutunarak yaşamaya devam ettiği görülür. Tutunan sözlerin bazı edebî tür, anlam değişimleri ve gramatikal yapılarda hayatlarına devam etmesinin sebepleri şunlardır:

1. Gramatikal yapıda anlam genişlemesi veya özel adlarda görülen anlam genişlemesi veya daralmasıyla varlığını sürdüren sözler, o yapının dilde çok yaygınlaşması ve sürekli kullanılması sebebiyle yaşamaya devam etmiştir.

2. Atasözlerinde ve deyimlerdeki tutunma da bunların günümüz Türkçesinde yaygınlaşması ve süreklileşmesiyle oluşmuştur.

3. Şiirlerde ve türkü-şarkılarda yer alan “Tutunmuş Sözler”in yaşaması, şiirler ve türkülerin hem edebî tür hem de müzikolojik olarak bir standarda kavuşmak suretiyle yaygınlaşması ve süreklileşmesiyle gerçekleşmiştir.

4. Ezgili müzikal ifadeler olmaları sebebiyle türkülerin günümüz Türkçesinde müzik zevki ile yaygınlaşması ve süreklileşmesi “Tutunmuş Sözler ve Ekler”in de yaygınlaşması ve süreklileşmesini sağlamıştır.

“Tutunmuş Söz”, ister gramatikal yapının ister anlam değişmelerinin, ister deyim-atasözü yapısının, isterse türkü-şarkı-şiir yapısının olsun, “oluştugu zamanki yapısı”nın bir parçası olarak yaşamaya devam etmiştir.

“Tutunmuş Sözler ve Ekler” ağızlarda kullanıldıkları halleriyle başta türküler olmak üzere bazı edebî metinlere girip “metne girdikleri biçimleri”yle tutunup kalmışlardır.

“Tutunmuş Sözler ve Ekler”in bir başka yapı içinde o yapıya tutunarak ve o yapının sağladığı imkânla yaşamaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Bazı edebî tür ve gramatikal yapıların yaygınlığının ve sürekliliğinin “Tutunmuş Sözler ve Ekler”e yaşama imkânı sağladığı görülmüştür.

Günümüz Türkçesinde kullanılmaya ve güncel sözlüklerde yer alması da “Tutunmuş Sözler”in dile kattığı zenginliklerin “tutunulan” metinlerin incelenmesiyle ortaya çıkarılabileceği bir gerçektir.

Bu çalışma ile “Tutunmuş Sözler” ve “tutunulan yapılar” konusuna sadece bir dikkat çekilmiştir. Elbette konunun dikey bir çalışma ile her alanda; her edebî türde, her anlam alanında ve her türlü gramatikal yapıdaki durumları ayrı ayrı ele alınması gerekir.

Kaynaklar

- Açıkgöz, N. (1991). *Riyâzî Dîvânı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akar, A. (2008). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eski Bir Sıfat-fiil Kalıntısı: {-cı} *Turkish Studies*, 3(3), 1-6.
- Akar, A. (2013). *Muğla ve Yöresel Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Akar, A. (2018). Eski Türkçeden Oğuzcaya Saklantılar. *Köktürk Yazısının Okunuşununun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, Cilt I, Kesit Yayınları, 25-31.
- Çolak, G. (2017). *Türkçede Fosil Kelimeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Duman, A. (2021). Klasik Türk Şiirinde Kılıç (15-16. yüzyıl Divanlarına Göre). *International Journal of Filologia*, 4, 164-202.

- Clauson G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- DS: *Derleme sözlüğü* (1969). Cilt IV. Ankara: TDK Yayınları.
- DS: *Derleme sözlüğü* (1972). Cilt VI. Ankara: TDK Yayınları.
- DS: *Derleme sözlüğü* (1975). Cilt VIII. Ankara: TDK Yayınları.
- DS: *Derleme sözlüğü* (1977). Cilt IX. Ankara: TDK Yayınları.
- DS: *Derleme sözlüğü* (1978). Cilt X. Ankara: TDK Yayınları.
- DS: *Derleme sözlüğü* (1979). Cilt XI. Ankara: TDK Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1980). *Türk Argosu*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara Bizim Büro Yayınevi.
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basımevi.
- Gabain, A. von (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kubbealtı Lügati (2008). Topaloğlu, A. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul.
- Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü (2017). İstanbul.
- Parlatır, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara.
- TarS: (1995). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, C. II*. Ankara: TDK Yayınları.
- TarS: (1996). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, C. IV ve V*. Ankara: TDK Yayınları.
- TTS: *Tatarca-Türkçe Sözlük* (1997). Fuat Ganiev vd., Kazan: İnsan Neşriyatı.
- Tatçı, M. (1990). *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Simurg.
- Timurtaş, F. K. (1979). *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: Umut Kitapçılık.
- TS: *Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Tunalı, Y. (2018). *Gittiler*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Wehr, H. (1976). *A Dictionary of Modern Written Arabic*. Ed. by J. Milton Cowan, SLS.
- <https://otaci.com/urun-kategori/sampuan/> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.google.com/search?q=plevne+mar%C5%9F%C4%B1&oq=plevne+mar%C5%9F%C4%B1&aqs=chrome..69i57j0i271.5358j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanrikorur-cinucen> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0rfan_Kang%C4%B1 [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- https://www.youtube.com/watch?v=Tyaf0Dv8i_0 [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- https://www.turkuler.com/sozler/turku_vardim_hint_eline_kumas_getirdim.html [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=10448> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

- <https://www.youtube.com/watch?v=AbPUPKJK1oc> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.antoloji.com/derdim-coktur-siiri/> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/karaca-oglan> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=SalYjFHtas8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=SalYjFHtas8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=589> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=3DdgsSjAHz8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=QCedz6BkBpY> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=c7pfnuHgZSk> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=Z5PsA5NYSoy> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=jDXS8IqJgcA> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=8khOTpOWFm8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=aXDCr9atpFc> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=as2YQcq1oh0> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.dailymotion.com/video/x5b0v0v> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- https://www.youtube.com/watch?v=3eSi_966fok [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- https://www.turkuler.com/sozler/turku_kopruden_gecti_gelin.html [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.dailymotion.com/video/x3n3md8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://sarkilarnotalar.blogspot.com/2011/05/cile-bulbulum-cile.html> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=HMfvRCIIIJ0> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.kadinveaile.com/mevliid-i-serif-veladet-bahri/> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- https://www.turkuler.com/sozler/turku_tabib_sen_elleme_benim_yarami.html [Erişim tarihi: 13.09.2022].